

Hodinky na ruce sovětského vojáka

Nikdo to před ní nedokázal.

Popsat válku jinak než jen jako oponentní medailemi, velkolepou, skoro až tak přitažlivou, že by se jeden rád zase stal její součástí... Když Světlana Alexijevičová svou prvotinu dopsala, nejspíš sama netušila, co všechno způsobí. V roce 1984 totiž byla skutečně první, kdo sovětským občanům s pravidelně proplachovanými mozky sdělil: Válka nemá ženskou tvář. Český teď její dávný debut vyšel ve skvělém překladu Libora Dvořáka.

PETRA PROCHÁZKOVÁ
redaktorka LN

Kniha to vlastně zprvu ani nebyla, spíš série črt, dokumentárních povídek a esejí založených na vyprávění pamětnic, které od roku 1984 vycházely v sovětském časopise s příznačným názvem *Oktabr* (Říjen) a běloruském uměleckém literárním časopise *Noman*. Není divu, že poměrně rozsáhlé části tehdy cenzurované vyškrtali. Například tuto: „Unikali jsme z obklíčení, ale kam jsme se hnuli, všude Němci. Tak jsme se rozhodli, že se ráno prostřílíme. Měli jsme tam tři holky a ty během noci dávaly každému, kdo mohl. Jenže mnoha chlapům se to nepovedlo, v tom nerváku...“ Obraz sovětské soudružky přece nemohl být ani v názvu podobný markytance!

Ani dnes, kdy si ruská propagandistická mašina vytvořila z Velké vlastenecké války beranidlo, kterým proniká do duší zmatených, ponížených, zamindrákovaných a podvedených obyvatel, nemůže sovětská vojačka být vypodobněna jako kočovná nevěstka. Válka jako zločin je stále tabu. I mnoho let poté, co se autorce podařilo své zápisky vydat jako ucelený knižní soubor.

Komisařka, matka a zdravotnice

I když se kleště sovětské propagandy poněkud rozevřely, věrčuška byla a je z Alexijevičové stále na rozpacích. Oficiálně opěvovanou spisovatelkou se nestala nikdy. Dokonce ani Nobelova cena za literaturu (2015) jí k tomu nepomohla.

Zjeování nepřijemné pravdy o sovětské historii má totiž Kreml pod kontrolou a citlivé údaje o „velkém vítězství“ dávkuje tak, aby si lid nezačal náhodou třeba myslet, že Sovětský svaz by snad mohl mít na rozpoutání světového konfliktu svůj podíl. Konstatování historického faktu, že se útokem na Polsko Stalino impérium de facto účastnilo od 17. září 1939 války na straně třetí říše, je dle současné ruské legislativy trestné.

23. dubna 2014 totiž ruská Státní дума přijala zákon o trestní odpovědnosti za ospravedlnování nacismu. Na první pohled je vše v pořádku – podobné zákony platí i jinde. Ovšem část právních expertů pokládá tuto normu za aplikovatelnou i na tvrzení, která srovnávají například Hitlera se Stalinem nebo relativizují obraz bolševického státu jako bezvýhradně obětí nacismu. Kdo tedy v Rusku konstatuje, že Stalin si s Hitlerem rozdělil Evropu a jejich režimy se dopouštěly podobných zločinů, mohl by teoreticky také skončit za mřížemi. Součástí zmiňované normy je totiž i ustanovení, podle něž nelze znevažovat dny vojenské slávy a památná data spojená s obranou vlasti.

Není divu, že v 80. letech se vydavatelé a novináři – ještě ne zcela ovládnutí duchem gorbáčovské glasnosti a perestrojky – báli v plném znění knihu vydat. Nicméně atmosféra výpovědí zůstala zachována i v okleštěném díle. A otrásla tím nejpodstatnějším, co podpiralo křehké sovětské sebevědomí – přesvědčením o velkolepém vítězství, které je bez poskvrny.

Cenzori, kteří tehdy měli střežit čistotu uměleckého stylu a ten správný vliv díla na široké masy, obvinili autorku ze strašných hříchů. Například z pacifismu a naturalismu. Hlavně ale z toho, že potřísnila do té doby dokonalý obraz sovětské ženy – vojačky, bojovnice za světový mír, rudé

komisařky, zkrátka zdravotní sestry, která se stranicou knížkou a skromnou lékárníčkou běhá po bitevním poli, ovazuje raněným pahýly špinavými hadry a konejší je slovy „strana tě podrží, synku“.

Pravda ovšem také je, že některé pasáže vyškrtla Alexijevičová sama. Snad z obav, aby dílo nebylo – coby antisovětské – zavrženo jako celek. V pozdějších vydáních (včetně tohoto aktuálního) už ale citlivější výpovědi našťěstí nechybí. Autorka knihu dokonce rozšířila o kapitoly *Z rozhovory s cenzorem*, *Z toho, co vyhodila cenzura* a *Z toho, co jsem vyhodila sama*. Je to skvělá příležitost nahlédnout do způsobu uvažování lidí, již byli otroky sovětského pojetí dokumentární literatury a byli placeni za to, aby dbali na dodržování nepsaných i psaných kánonů socialistického umění v praxi. „To je lež! Samé pomluvy našich vojáků, kteří osvobodili polovinu Evropy!“ Říká cenzor spisovatelce a vyhadzuje části jako: „Jsem učitelka dějepisu. Co já pamatuju, přepisovaly se dějepisné učebnice třikrát. Ptejte se nás, dokud žijeme. A až tu nebudeme, už nic nepřepisujte.“

... a pak stiskl spoušť

Samocenzura už dnes sice není tak úplně zapotřebí, přesto v Rusku období druhé světové války (již se v krajích na východ od Donbasu vytrvale říká Velká vlastenecká) stále nelze zpracovávat zcela svobodně. Proč vlastně není možné otevřít všechny archivy a oprostít se od ideologizace vlastních dějin?

Mýtus velkého vítězství sovětského lidu nad německým nacismem je jedním z hlavních motorů při vytváření nové identity putinovského Ruska. Rozpad velmoci v roce 1991 s sebou totiž nepřinesl jen ztrátu pocitu velikosti, mnoha dosažených prvenství, která rázem přestala platit, sebejistoty dané rozlehlostí země a síly plynoucí z jejího vojenského arzenálu, ale také zánik jakékoliv společné ideje. Něčeho, co by zbytek impéria –

Středobodem ruských dějin je sovětská vlajka tyčící se nad Reichstagem – symbol velkého vítězství. Příznačné je, že i tato příhoda se ale udála jinak, než ji popisují učebnice.

”

Ruskou federaci – udrželo pospolu. Blahobyt to není. Svobodná existence šťastných individuů také ne. Zárná budoucnost? Také už v ní málokdo věří. Takže co zbývá? Silný vůdce a velkolepá historie. Jenže ani o tu se ruský občan nemůže příliš opřít: je příliš krvavá a krutá. Plná čistek, poprav, lágrů, hladomorů i genocid. Jediným zcela jasným a nesporným středobodem ruských dějin je sovětská vlajka tyčící se pyšně nad Reichstagem – symbol velkého vítězství.

Příznačné je, že i tato příhoda se udála jinak, než ji popisují oficiální učebnice. Německý Říšský sněm byl Sověty dobyt 30. dubna 1945. Ikonický snímek vojáků vztýčujících rudou vlajku na střeše rozstřílené budovy byl ale pořízen až 2. května. Vše bylo naaranžováno. Sovětský fotograf Jevgenij Chalděj si vybral pohledného vojáka Alexeje Kovaljoka, který mu pasoval do představ o hrdinovi, vše mu vysvětlil, nazkoušel s ním výrazy tváře i držení těla, dal mu do ruky prapor, vytáhl jej na střechu – a zmáčkl spoušť.

Přítom první dva sovětské vojáky, kteří skutečně vylezli na Reichstag, byli četař Michail Jegorov a desátník Meliton Kantarja. Jenže tak učinili ve večerních hodinách, kdy na fotografování nebylo vhodné světlo. Ve stejnou dobu věšely sovětské vlajky na budovu i další vojáci, ale

ani jim se zasloužené slávy nedostalo. Na jedné z nejslavnějších fotek v historii byl prostě Kovaljok a celá událost byla vizuálně upravena tak, aby odpovídala představám bolševické propagandy.

Snímek byl poprvé zveřejněn 11. dubna 1945 v sovětském časopise *Ogoňok*. Ale k dokonalosti mu ještě něco chybělo. Takže přišla na řadu retuš. Jak některé věci mohly režimnímu fotografovi uniknout, není jasné – například ponechal vojákovi Abdulu Ismailovi, který vlajkoře podpírá, na ruce několikery hodinky. Na to, aby si je přivezl z domovského Dagestánu, byly přitom evidentně příliš luxusní a drahé... Šlo zkrátka o důkaz masivního rabování sovětských vojáků, kteří prostě nemohli tolika lákadlům odolát. Tím spíš, když jim velitelé říkali, ať se nestydí urvat, co mohou.

Jak důležitá je tato příhoda pro pochopení pohledu Světlany Alexijevičové na válku? Převlece. Byla to totiž v přeneseném smyslu ona, kdy ty hodinky vrátil na zápěstí vojáka, jenž okradl a znásilnil půl Evropy, a přesto jej za to nelze vinit a nenávidět. Protože i on je v očích spisovatelky spíš oběť než zločinec.

Holky kamikadze

Neretušovaný pohled na Velkou vlasteneckou vynesl Alexijevičové obdiv milionů sovětských občanů, kteří tušili, že mnohé z toho, co je jim předhazováno, se událo jinak, ale nedokázali své pocity zformulovat. Spisovatelka si od svědků vypůjčila jejich příběhy a poskládala je do temné mozaiky, v níž chyběla nejen jásavě rudá, ale i povzbudivě blankytná či vesele žlutá. Byl to čistý smutek, žal a zmar. Bez stop optimismu a politického uvědomění. Takový pohled na přelomovou událost sovětských dějin byl stejně zlomový jako ona sama. Koncem 80. let překročil náklad knihy, jež budila nadšení i rozpaky, dva miliony výtisků.

„Dostaly jsme letadla Po-2. Byl to stroj malý a taky pomalý. (...) Měl dřevěnou

kostru, potaženou plátnem. Vlastně spíš gázou. Stačil jeden zásah – a letadlo vzplánu. (...) Teprve na konci války jsme dostaly taky padáky a před sedačku navigátora byl namontován kulomet. Předtím tenhle dvojplošník neměl žádnou výzbroj, jen držáky na čtyři bomby pod spodními křídly. Dneska by nám říkali kamikadze – a přísně vzato jsme také kamikadze byly. Ano! Byly! Jenže vítězství mělo větší cenu než naše životy. Vše pro vítězství!“

Tahle vzpomínka Alexandry Semjonovny Popovové, gardové poručice a navigátorky z čistě ženské letky, je přesně tím, co ani sovětská, ani současná putinovská státní propaganda nemůže potřebovat. Téměř 30 milionů lidských životů, které Sovětský svaz obětoval chybě, zbytečně a bezhlavě ve jménu slávy, by ztratilo onu tak důležitou mobilizační hodnotu. Jestliže se Rusové různí v názoru na socialistickou revoluci, Lenina, cara Mikuláše a nakonec i Stalina, „Velká vlastenecká“ je jednotícím prvkem veřejného mínění. Každá rodina v ní o někomu přišla a připustit si jakoukoliv pochybnost o tom, že to mělo vyšší smysl, by znamenalo zneuctění památky padlých. Svátá válka, jak jí také mnozí v Rusku říkají, by se změnila v pekelné utrpení.

Bolelo je to, a my jsme se smáli

Alexijevičová neprozradí přímo, jaký je její světový pohled. Do monologů svých hrdinů nevstupuje. Jak dalece je upravovala, zůstává jejím výrobním tajemstvím. Z doplněného vydání ovšem mnohem jasněji prosvítá téma zločinů, kterých se sovětské vojáky dopouštěli na osvobozovaných a často zároveň okupovaných územích. „Útočíme na první německý vesnice. (...) Jsme mladý a silný. Čtyři roky bez bab. Ve sklepech tam bylo víno a plno jídla. Chytali jsme si německé děvčata a... Deset vojáků znásilnilo jednu holku. Ženských tam bylo málo, obyvatelstvo před sovětskou armádou prchalo, tak jsme se spokojili s úplnými holčičkami. Bylo jim tak dvanáct třináct. Když plakaly, bili jsme je a ucpávali jim pusy. Je to bolelo, a nám to bylo k smíchu.“

Experti se neshodují v odhadech počtu žen, které byly koncem druhé světové války znásilněny sovětskými vojáky – muži, unavenými neustálým přemýšlením o smrti, vyhladovělími po měsících i letech sexuální abstinence, často opilými a rozezlými. Na Němky, že jsou ženami nacistů (nic jiného si ani neuměli představit), na ostatní osvobozované Evropanky, že mají šaty a boty, o kterých se jejich matkám ani nesnilo. Historik Antony Beevor ale v knize *The Fall of Berlin 1945* (Pád Berlína 1945) dokazuje, že sovětské vojáky v Německu znásilnili statisíce žen. Jen v Berlíně jich mělo být kolem sta tisíc, přičemž zhruba desetina z nich na následky buď zemřela, nebo spáchala sebevraždu.

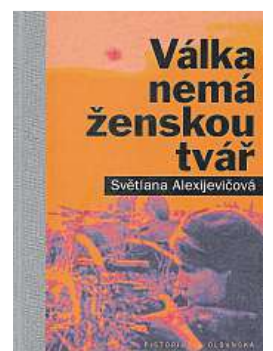
Naděje na otevřenou a pokornou diskusi o válečných zločinech však v Rusku chybí dodnes. Například novinář a vojenský historik Alexandr Berezin označuje „miliony znásilněných Evropanek“ za západní mýtus. Podle jeho přesvědčení se jich prý spousta tulila k ruským bohatým dobrovolně...

Možná i to je jeden z důvodů, proč Světlana Alexijevičová demonstrativně vystoupila z ruského PEN klubu s prohlášením, že jen podlézá mocným. Přepisování ruské historie a snaha využít jejího pokřiveného výkladu k upevnění vlády Vladimira Putina je ruským trendem poslední dekády. Pětatřicet let staré dílo Světlany Alexijevičové se opět stává aktuálním.

KNIHA TÝDNE

Válka nemá ženskou tvář

Světlana Alexijevičová
V překladu Libora Dvořáka vydalo nakladatelství Pistorius & Olšanská Příbram 2018, 336 stran.

Světlana Alexijevičová

FOTO ČTK